

A. J. Veenendaal jr., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720, II, 1703* (RGP, Grote serie CLXIII; Den Haag: Martinus Nijhoff, vii + 667 blz., ISBN 90 247 2131 8).

Het nu verschenen deel II van Heinsius' briefwisseling (over 1703) is, zoals te verwachten na deel I, uiterst verzorgd uitgegeven. Iets te vragen blijft er natuurlijk altijd: ongewone woordjes als bijvoorbeeld 'espergues' - was het een vaste term of moet aan espaves (épargues?) gedacht worden; is de gedeputeerde J. Ham dezelfde als die van de bekende commissie Ham? Maar men kan niet ieders onwetendheid aanvullen en de lezer doet beter zich te verheugen over het tempo waarin het tweede deel op het eerste volgde. Het is maar te wensen dat de vaart erin blijft en vooral dat het langademig werk niet tussentijds moet worden bekort. Kaf voor de een is vaak andermans koren. Samenvattingen komen nu natuurlijk ook wel voor, maar het verlies lijkt niet groot. Zij betreffen meest algemeen nieuws van elders.

Brieven uit het buitenland vormen ook de omvangrijkste groep, gevolgd door berichten uit het leger en (wat minder) van de vloot. De oogst van binnenlandse brieven is veel geringer, maar er zijn belangwekkende onder, bijvoorbeeld een reeks uit Amsterdam: van admiraliteitssecretaris De Wildt en van Buys, de pensionaris. Over zuiver binnenlandse aangelegenheden, de beruchte plooiërijen bijvoorbeeld hoort men niet zo veel, het meest nog via Buys. Meer licht valt op de grote politieke, militaire en financiële zorgen.

De teleurstellende veldtocht in de Nederlanden, het geharrewar onder de aanvoerders van het kostbare leger, zware schade ter zee bij onvoldoende en trage equipage; een bedenkelijke ontwikkeling in noord-Italië, de onrustbarende 'lethargie' van het Duitse rijk en het wespennest in het noorden... Heinsius' besognes gaven dit jaar, met een woord van De Wildt, meer chagrin dan genoegen. Met de koning van Pruisen was men ook 'niet heel wel', maar het meeste last gaf toch de stroeve verhouding tot Engeland.

'Hoe wij den Konink missen...' jammerde Witsen, dit jaar gedeputeerde te velde. Niet alleen in het leger, zoals Heinsius ervoer nu hij met Nottingham (op zijn zachtst geen vriend van Holland) te doen had. Er was voortdurend onenigheid: over de augmentatie, het verbod van commercie en correspondentie met de vijand, over de verdragen met Portugal en het overnemen van de keizerlijke bijdrage, bij het vaststellen van de verhoudingen ter zee en over het gebruik van de vloot. Bekende zaken natuurlijk, maar de ontvouwing tussen andere samenkomende berichten van dag tot dag, voegt wat toe.

Een doordringend besef bijvoorbeeld hoe slecht de republiek er financieel voorstond - er wordt niet altijd voldoende op gelet. De débacle kwam ook pas na de vrede in volle omvang aan het licht en de mythe van het rijke Holland had een taai leven. Maar de unie was de oorlog ingegaan nog beladen met schulden uit de vorige. Zowel Heinsius als Willem III waren ontzet geweest over de onvermijdelijke nieuwe kosten. In een van zijn laatste brieven schrijft de stadhouder-koning dat hij moeite zal doen (en het zou waarschijnlijk wel gaan) om de staatste lasten wat te verlichten. 'Men will hier niet begrijpen, wat ick oock segh', klaagt Vrijbergen nu wanhopig, 'dat onsen Staet soo gesurchargeert is'.

Intussen kreeg Heinsius brieven als uit Amsterdam (de grote geldschieter) dat men het 'soo mieserabel met de negoty' nooit gezien had, dat 'veel mensen al slaepende arm worden en in alles minnaseren...'. Honderden huizen stonden leeg, men trok bij elkaar in of de stad uit en in koopmanskringen werd al gehoord dat 'als wij vreedde met Vranckrijck en oorlogh met Engellant hadde dat het dan beeter soude wesen'. Zo kortzichtig waren de Amsterdamse regenten niet, wel uiterst verontrust dat bij alle moeite toch voor het eerst nodige (bescherming van de Noordzee en voldoende convoyering) niet kon worden gezorgd. Wat zou het helpen, liet Buys vallen, 'als wij buiten'slands al conquisten zouden

mogen doen als onse negotie, navigatie ende visserije (die genoegzaam eenige sources van onze welvaart) zoude werden gedeutruert...!.

In deze verschillen had het Grote Alliantie-verdrag niet voorzien en dit eerste volle oorlogsjaar werd beheerst door een moeizame aanpassing van de zo uiteenlopende belangen. Aan Heinsius werd van alle kanten getrokken; nu het geheel van inkomende verlangens, klachten, eisen en dreigementen is te overzien, wordt pas goed duidelijk tot welk een behoedzame eierdans de raadpensionaris werd gedwongen. Onverenigbare inzichten over hazard en avantage deden ook het overwicht van de geallieerde legers in de Nederlanden te niet. De verovering van Bonn (hoe belangrijk ook) en op het eind nog Limburg en Hoey, was niet genoeg om de geweldige inspanning te rechtvaardigen.

De frustraties van die ongelukkige veldtocht zijn door Wijn in *Het staatsche leger* volledig uit de doeken gedaan. Een goed deel van Heinsius' legerpost was daarbij gewijd aan persoonlijke ruzies van staatsse generaals, 'dat vervloekte werk van de rang' volgens Witsen, die ook als vrede-stichter gestuurd was. Wijn haalt er vrijelijk uit aan, maar met deze uitgave naast zich had hij niet gezegd dat de lastige Slangenburg Hop 'zelfs voor een keer uit de officiële plooi brengt'. De ongezouten mening van Hop over alles en ieder maakt juist zijn brieven zo bijzonder levendig. Een persoonlijke noot treft ook in de epistels van Heinsius' leeftijdgenoot Witsen, die zijn onbeschrijflijke ervaringen in het leger maar voor 'onder een glaasje' bewaart.

Op zoek naar mensen, met hun eigen karakter en persoonlijke banden, moet men wezen bij de Hollandse brieven. Van de Lier toont zich soms als een oud (niet alleen politiek) vriend; De Wildt en Buys wel openhartig maar minder vertrouwelijk, de een verschillend van de ander. Opvallend is de toon van Hollanders onder elkaar, zelfs tegenover uniegenoten (men vraagt zich af of 'onse confidante vriend' in Engeland niet eerder Portland dan Marlborough of Godolphin was); ook de morele burgerverontwaardiging over knevelarij van 'grote heren' in het leger.

Maar het blijft eenzijdig. Van Heinsius is er niet zo veel en ook zijn antwoorden aan Hop (een gelukkige inbreng uit de collectie Pabst van Bingerden) zijn beheerst en vrij droog. Als de raadpensionaris al eenmaal uit de plooi komt, bewogen door het bericht van de toch niet verloren slag bij Ekeren, barst hij los in golvend proza: 'Nooyt is geen blyder maar noch onverwagter tijdinge ingekomen... gisteravond ontvingen wij een seer droevige tijdinge van d'heer van Obdam uyt Breda... huyden d'aengenaeme van de victorie; gisteravond meynden wij dat UWEG gevangen waert en huyden verstaen desselfs vrijheyt'.

De verscheidenheid van taalgebruik, zelfs van spelling biedt overigens allerlei stof tot overdenking. Mij trof het als spijtig dat uitdrukkingen als 'hier latiteert een vuyl gebroet' (Van de Lier over de Jacobieten) overrijverig zijn weggezuiverd.

J. G. Stork-Penning

E. W. Hofstee, *De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een historisch-demografische en sociologische studie* (Publikatie van het Nederlands Interuniversitair Demografisch Instituut, II; Deventer: Van Loghum Slaterus, 1978, 231 blz., waarvan 41 met tabellen, kaarten en grafieken, f36,50, ISBN 906001 4294).

De demografische ontwikkeling in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw, een nog vrijwel onontgonnen gebied, vertoont een aantal opvallende en van de rest van Europa afwijkende kenmerken. Tot 1815 nam het aantal inwoners nauwelijks toe, vooral door stagnatie en zelfs achteruitgang in de westelijke provincies. Maar dat jaar vormt een